
trouwens de tekst op elk monument – mét het gedenkteken zelf de belichaming van een collectieve herinnering en is als zodanig geen ego-, maar een socio-document, in dit geval van nagenoeg een hele dorpsgemeenschap.¹⁸

Niets daarvan in *Plaatsen van herinnering*, die niet alleen het stempel dragen van de ontzuiling, maar ook van de secularisering. Alleen in de al zo juist genoemde bijdrage over de Waalsdorper-vlakte wordt afgezien van de foto met de vier kruisen op basis van een summiere analyse van een aantal afscheidsbrieven van ter dood veroordeelden kort ingegaan op een christelijk geïnspireerd vertrouwen in een leven na de dood dat opklinkt uit zinnen als: ‘Over een uur hopen wij in het Vaderhuis aan te komen.’ Bart van der Boom, de auteur van deze casus, toont zich echter sceptisch: ‘Zestig jaar van secularisatie later doet dit ijzeren vertrouwen in een leven na de dood, deze serene berusting van soms nog heel jonge mensen, vreemd aan....de brieven van deze gelovige jongens zijn in zekere zin geritualiseerd, ‘volgens het boekje’, en duidelijk bedoeld om het thuisfront te troosten en te inspireren.’¹⁹ Het is echter de vraag of daarmee alles over de functie van deze afscheidsbrieven gezegd is.

Tegen de achtergrond van de sterk geseculariseerde geschiedopvatting die achter het zo juist aangehaalde citaat schuilgaat, zal het dus ook niet verbazen dat in de tien genoemde bijdragen in *Plaatsen van herinnering* die aan de Tweede Wereldoorlog zijn gewijd, verder niet gerefereerd wordt aan de religieuze vormtaal, waarvan (wellicht) sprake is bij een of meer van de monumenten die op de besproken herinneringsplekken zijn opgericht en waarmee bepaalde facetten van hetgeen daar herdacht wordt, in de context van plaats en tijd nog eens extra in het licht worden gesteld. Het doel van de meeste auteurs is ook een ander: zij gaan uit van een bepaalde (door hen in 2005 bezochte) plek en kijken van daaruit terug op het verleden, bijvoorbeeld het bombardement op Rotterdam op 14 mei 1940. Het verhaal van dat bombardement wordt verteld, waarna bij wijze van nawoord kort ingegaan wordt op de totstandkoming van het ‘Monument voor een verwoeste stad’ van Ossip Zadkine dat op 15 mei 1953 werd onthuld.²⁰ Maar eigenlijk is dit monument, een wanhopige schreeuw richting de hemel van een stad, beroofd van haar hart, voor de betrokken auteur slechts van ondergeschikt belang, ook al typeert hij het beeld als ‘de meest indrukwekkende herinnering aan het bombardement op Rotterdam.’

Terug nu naar Tilburg. In verband met veel van de daar opgerichte monumenten is sprake van een heel expliciete religieuze vormtaal. Zo wordt bij vier van de veertien genoemde gedenktekens een nadrukkelijke verbinding gelegd tussen de herdenking van oor-

¹⁸ Zie de bijdrage van Madelon de Keizer elders in dit nummer. Tijdens een gesprek in de wandelgangen van het congres op 8 mei 2008 dat aan dit nummer ten grondslag ligt, werd door een inwoner van Putten opgemerkt dat Andriessen de treurende weduwe aanvankelijk een bijbeltje in de hand had willen geven. Uiteindelijk is dat een zakdoek geworden: heel Putten moest zich namelijk met het beeld kunnen identificeren.

¹⁹ B. van der Boom, ‘Den Haag: de Waalsdorper-vlakte: Verzet en repressie in de Tweede Wereldoorlog’, in: *Plaatsen van herinnering*, deel vier, 127-129.

²⁰ W. van den Doel, ‘Rotterdam: Zadkines De Verwoeste Stad. Het bombardement van 14 mei 1940’, in: *Plaatsen van herinnering*, deel vier, 98-109.